

УДК 159.923:[355.237.082:379.8]
DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2020.1-2.31>

М. Р. Цимбал

аспірант
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
старший викладач кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін
Військова академія

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ І СЛУЖІННЯ В ПРОСТОРІ ВІЛЬНОГО ЧАСУ

Дослідження дозвілля в зарубіжній психології вважаються проблемою, яка свідчить про цивілізаційний рівень суспільства і концепцію людини в ньому.

Мета дослідження: встановити зв'язок між самореалізацією особистості майбутнього офіцера і рівнем розвитку суб'єктності його особистості в самоорганізації його вільного часу.

Об'єктом дослідження стало особистісне становлення майбутнього офіцера у період підготовки у вищому військовому навчальному закладі.

Предметом дослідження є психологічні особливості організації курсантом свого вільного часу.

Філософською основою стали наукові уявлення В.А. Роменця. Спеціально-науковою методологією виступили наукові погляди Г.С. Костюка та В.О. Татенка про особистість як суб'єкт. Здійснено аналіз наукової літератури щодо значення вільного часу у загальному життєвому просторі майбутнього офіцера. Розглянута важливість соціального служіння в структурі вільного часу.

Емпіричні методи дослідження: непряме спостереження, тест Келлі, анкетування.

Визначено критерії та показники оцінки рівнів організації дозвіллевої діяльності курсантів. Встановлено зв'язок самореалізації та рівня організації ними свого вільного часу.

Перший критерій розкриває рівень ініціативи у вільний час. Другий критерій – характер дій щодо вольових зусиль в підготовчий період організації власного вільного часу. Третій критерій – характер дій щодо творчої діяльності. Четвертий критерій – характер дій у зв'язку з орієнтацією на інших членів, що знаходяться в ситуації спільного дозвілля. П'ятий критерій характеризує рівень задоволеності суб'єктом реалізації свого вільного часу у вибраних видах діяльності.

На найвищому рівні самореалізації офіцери надають соціальну допомогу мирному населенню у вільний час за покликом душі. Етика культури офіцерського корпусу – фактор морально-психологічного забезпечення бойової діяльності військ.

Зв'язок між самореалізацією і організацією власного вільного часу є суттєвим. Оцінка суб'єктності курсанта у дозвіллевій діяльності дає важливу інформацію про служіння іншим як допоміжну діяльність у позанавчальний час, впливає на ефективність загального навчального процесу та розвиток особистості як професіонала. Існує позитивний статистично значимий зв'язок ($r = 0,720$ при $p \leq 0,01$) між рівнем розвитку самоорганізації вільного часу курсантами та самореалізацією курсантів. Зі зменшенням рівня організації вільного часу показники турботливого ставлення до інших людей зменшуються.

***Ключові слова:** підготовка майбутніх офіцерів, юнацький вік, саморозвиток, курсант, поза-навчальний час.*

Постановка проблеми. За останній період трансформувалась змістовність вільного часу офіцерів і курсантів, що пов'язано з бойовими діями. Особливо актуальним стало вміння повноцінно відпочивати; з іншого боку, підвищились вимоги до культури організації вільного часу, від якої залежить особистісне зростання, фізична форма та благополуччя курсантів. Надмірна політизація дозвілля, орієнтація на невластиві народу зразки культури, домінування споживацьких звичок у вільний час не відповідають сучасним вимогам українського суспільства. Актуальним стає сприяння суб'єктивним способам організації культурнодозвіллевої діяльності. Потреби формування професіоналів, які відповідають за національну безпеку, вимагають застосування якісного психологічного забезпечення підготовки майбутніх

спеціалістів у цьому аспекті. Наукова проблема міститься у тому, що відсутність критеріїв психологічних особливостей рівня самоорганізації курсантом свого вільного часу задля сприяння становленню особистості майбутнього офіцера робить неповним психологічне забезпечення процесу підготовки особистості професійного захисника країни у вищому військовому навчальному закладі та ускладнює дослідження у цьому напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увага Організації Об'єднаних Націй та соціальних інститутів різних країн спрямована на те, що вільний час молоді є складовою благополуччя [1].

Зміст дозвілля у суспільствах відмежовує тоталітарні суспільства від суспільства з вільним волевиявленням [2]. В процесі підготовки курсантів Збройних Сил України організація дозвілля

є однією з важливих складових процесу психологічного забезпечення діяльності і ознакою відповідності особистості вимогам Кодексу честі [3; 4]. Офіцери в наш час характеризуються професійною підготовленістю, але їх вільні години і дозвіллева діяльність не стали предметом спеціального аналізу.

Дослідження дозвілля в зарубіжній психології (Д. Келлі, 2019 рік) вважаються такими, що висвітлюють проблему, яка свідчить про цивілізаційний рівень суспільства і концепцію людини в ньому [5].

У вільний час людина має можливість займатися різноманітною діяльністю на свій вибір (В.Й. Бочелюк, В.В. Бочелюк, 1983 рік). В період дозвілля індивід залишається «один на один» зі своїми важливими життєвими проблемами і навіть здійснює допомогу іншим у діяльності безкорисливого служіння близьким. Етика культури офіцерського корпусу у вільний час – чинник морально-психологічного забезпечення бойової діяльності військ. Вона походить з відомчих Інструкцій та Настанов з морально-психологічного забезпечення та відновлення після бойових дій [6]. Разом з тим у теорії та практиці психології проблема культурнодозвіллевої діяльності є однією з найменш розроблених.

Узагальнивши наукову літературу, можна дійти висновку: дозвілля – це сукупність занять у вільний час, за допомогою яких задовольняються безпосередні потреби людини, що має відновлюваний або розвиваючий вплив. Надати характеристику змісту дозвілля означає виявити, як зміст вільного часу впливає на розвиток особистості, її здібності, характер, розвиток рис, необхідних майбутньому офіцеру як особистості і професіоналу.

Актуальність проблеми обумовлена відсутністю спеціальних досліджень психологічних особливостей вільного часу майбутніх офіцерів у вітчизняному просторі.

Мета дослідження: встановити зв'язок між самореалізацією особистості майбутнього офіцера та рівнем розвитку суб'єктності його індивідуальності в самоорганізації вільного часу.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом дослідження стало особистісне становлення майбутнього офіцера у період підготовки у вищому військовому навчальному закладі. Предметом дослідження є психологічні особливості організації курсантом свого вільного часу.

Філософською основою є наукові уявлення В.А. Роменця. Спеціально-науковою методологією виступили наукові погляди Г.С. Костюка та В.О. Татенка про особистість як суб'єкта. Використані діяльнісно-особистісний та суб'єктний підходи до дослідження психологічних особливостей вільного часу курсантів.

Для реалізації поставленої мети необхідно було здійснити аналіз наукової літератури щодо

характеристик вільного часу у загальному життєвому просторі майбутнього офіцера, визначити критерії оцінки рівнів організації дозвіллевої діяльності курсантів, встановити зв'язок самореалізації і рівня організації ними свого вільного часу.

Згідно з думкою К. Юнга самореалізація – це процес «становлення себе» або індивідуалізація, – розвиток самостійності, мета якого полягає в єднанні свідомого і несвідомого, покращенні динамічної рівноваги між ними. Активним представником гуманістичної психології, який розробляв проблему самореалізації, є А. Маслоу, теорія мотивації якого заснована на ієрархії потреб людини (А. Маслоу, 1982 рік) [7]. Разом з тим, філософська думка вказує не лише на вертикальний вимір особистості: самореалізації відводять «земний» вимір, а вертикальний дискурс пов'язують з аскетичним способом життя, питаннями моралі та духовними пошуками [8].

В науковій літературі дозвілля визначають як складову вільного часу.

Дозвіллева діяльність людини розглядається у широкому розумінні як спосіб її самоствердження та спілкування (О.М. Диба, А.Д. Жарков); як процес реалізації інтересів і потреб, культурного та морального розвитку (В.О. Чижиков); як спосіб засвоєння культурних цінностей, формування творчої особистості (О.А. Золотарьова, М.В. Максютін, О.Н. Пальцева).

Дозвілля розглядають як сукупність видів діяльності, яка здійснюється у вільний час для задоволення певних фізичних, інтелектуальних, соціальних і культурних потреб. Але крім визначених в літературі видів діяльності (відпочинок, розваги, свята, самоосвіта, творчість) на вищому рівні організації вільного часу нами виділена така діяльність, як служіння, що розглядається як добровільна діяльність людини чи команди на благо інших.

Дослідженням психологічних особливостей організації вільного часу охоплено 120 курсантів Військової академії. Використовувались авторська анкета «Яким є твій вільний час?», яка розкривала значення вільного часу в житті курсанта та представлення у ньому різних видів діяльності, експертна оцінка, що визначає рівень організації дозвіллевої діяльності курсантом, контент-аналіз творів курсантів «Мій вільний час», тест Д. Келлі. Опитування на основі тесту Д. Келлі дозволило виявити смислові конструкти людини відносно дозвілля та його змісту. Використовувались такі статистичні методи: кореляційний та описовий аналіз.

В дозвіллевнавстві вирізняють різні рівні культури з характерними для них ознаками: високий, що характеризується значною часткою суспільно-корисної творчої діяльності; середній, для якого характерне переважно споживання куль-

тури в поєднанні з її творенням; низький, у структурі якого поряд із споживанням культури спостерігаються елементи антикультури (В.В. Бочелюк, 1983 рік).

Нами виявлено критерії психологічних особливостей організації вільного часу курсантів та їх показники:

1. Характер ініціативи у відношенні до вільного часу:

- а) ініціює проведення вільного часу;
- б) наслідуює розумну ініціативу інших;
- в) пасивний у проведенні вільного часу.

2. Характер дій при необхідності вольового зусилля у підготовчому періоді організації власного вільного часу:

а) прагне домогтися бажаної мети, не дивлячись на підготовчі труднощі;

б) підготовчі труднощі переборює, якщо не з'являється справа, більш суб'єктивно приваблива;

в) шукає можливості для того, щоб ухилитися від такого проведення вільного часу, який передбачає підготовчі зусилля.

3. Характер дій за наявності можливості вибору творчої діяльності:

а) у дозвіллевій діяльності виявляє творчість;

б) погоджується на можливість творчої діяльності у час дозвілля;

в) вільний час не передбачає творчої діяльності суб'єкта.

4. Характер дій у зв'язку з орієнтацією на інших членів в ситуації спільної дозвіллевої діяльності:

а) прагне підтримати інших;

б) прагне підтримати інших тільки за сприятливих обставин;

в) не має бажання підтримати інших.

5. Задоволеність, яка розглядається як психічний стан, що характеризує рівень впадоби суб'єктом реалізації свого вільного часу у обраних видах діяльності:

а) як правило, задоволений реалізацією власного вільного часу;

б) не завжди задоволений реалізацією власного вільного часу;

в) зазвичай не задоволений реалізацією власного вільного часу.

При визначенні критеріїв організації вільного часу курсантами в дослідженні урахувувалася досвід проведення експерименту, в якому показано, що фактори організації вільного часу змінюються залежно від особистісного становлення людини, розвитку особливостей її саморегулювання. Спостереження за цими критеріями та їх показниками проводилися в наступних ситуаціях, які характеризуються певними умовами.

1) ситуація визначалася тим, що для курсанта залишався остаточно незрозумілим сенс вільного часу (характерна поведінка людини, що «не вміє відпочивати»);

2) курсанти свій вільний час певним способом організовували;

3) очевидним був інтерес курсанта до діяльності у вільний час;

4) вільний час проводився у незвичний для курсанта спосіб;

5) вільний час визначався практичними потребами професійної діяльності майбутнього офіцера;

6) вільний час використовувався для підтримання впевненості особистості в собі;

7) вільний час проводився так, щоб «вбити час»;

8) вільний час відбувався в умовах, коли курсант не був обмежений часом.

Кероване з боку наставників самоконструювання власних особистісних якостей майбутніми офіцерами відбувається як свідоме, розумове дія.

Приклади діяльності, яка спрямована на служіння іншим у позанавчальний час, – від організованого відвідування дитячого будинку до незапланованої допомоги при стихійному лихові.

Отримані дані дозволили виділити в якості визначальних факторів самоорганізації вільного часу зацікавленість. До IV курсу провідного значення набуває фактор зв'язку вільного часу з моральним змістом і вимогами професійної діяльності; значно меншою стає залежність старшокурсників від рекомендацій викладачів і командирів, що свідчить про зростаючий рівень їх саморегулювання. Курсанти, для яких характерний високий рівень самореалізації, організують свій час відповідно власним завданням самовдосконалення. Для них основою власної регуляційної системи є конструктивізм. Вони володіють високим ступенем самостійності і у вільний час задовольняють вищі потреби, у тому числі – у пізнанні, моральні, естетичні тощо.

Від ознайомлення з орієнтирами розвитку в собі певних особистісних якостей, можливостей дозвіллевої діяльності на начальних курсах навчання (перший та другий курси) майбутній офіцер переходить до поведінки, що виявляє ці якості у зовнішньому плані, особливо при ініціативному і творчому дозвіллі (другий етап – старші курси). Відповідно до цих етапів побудована психологопедагогічна програма сприяння розвитку особистісних якостей курсанта засобами дозвіллевої діяльності.

При діагностико-корекційному дослідженні у репертуар ролей, запропонованих Д. Келлі, нами були внесені доповнення. Клас вільного часу ми вважали необхідним в дослідженні у зв'язку з вивченням орієнтації людини на самореалізацію. У відповідних конструктах немає однозначності між поняттями «успішний», «щасливий», «моральний» і «той, що самореалізується», хоча має місце семантична близькість між даними

поняттями. Список персонажів для репертуарного тесту Рольових конструктів Д. Келлі був збережений за винятком заміни пункту «людина, що найкраще організовує свій вільний час». Клас самореалізації склали «Я» та «людина, про яку суб'єкт бажає знати більше».

Введення цього класу самореалізації дозволяє курсанту стати в позицію дослідника, що аналізує проблеми особистісного зростання у вільний час.

Ми отримали дані заповнення тесту Рольових конструктів Д. Келлі курсантами кожного курсу. З метою отримання узагальненої характеристики курсантів першого, другого, третього і четвертого курсів окремо використовувався підрахунок чисельності конструктів.

Співвідношення ваги факторів свідчить, що на четвертому курсі особливо гостро у свідомості курсантів визначено факт приналежності до професії військового, а також усвідомлення себе людиною, що прагне будувати сім'ю. Курсанти більше замислюються над проблемами самореалізації («щасливий, що досягає мети», «виважено організовує свій вільний час»), віку («зрілий, молодий»). Вони орієнтовані на активне придбання досвіду, що дозволить вважати себе особистістю, яка відбулася, здійснилася, є хорошим фахівцем і може реалізувати себе у власноруч організованому вільному часі.

На рівні самореалізації активність спричиняє саму себе, на рівні вольового конструювання – актуалізується спрямованість «на іншого» – служіння.

Особистісне вдосконалення характеризується як визначеність обраного фаху (особистість, що «знайшла себе», «самореалізується», «не може інакше»). В межах виконання своїх обов'язків для курсанта є найважливішими питання моралі, чесного життя і служіння. При цьому, якщо на рівні простої самореалізації можливий уклін «в професію», де гіперзахоплення діяльністю порушує душевну рівновагу, взаємовідносини, на рівні вольового конструювання зберігається внутрішня душевна рівновага людини, відданої своїй справі за покликанням із збереженням мотивації. Така людина живе у повноті не тільки відповідального відношення, а й сповідального відношення: «Чи чистий я перед своєю совістю?». Це рівень, означений нами рівнем вольового самоконструювання. На ньому особистість у власному волевиявленні конструє зовнішній світ і свій внутрішній, особистісний, що проявляється в організації вільного часу з елементами соціального служіння.

У зверненні до набутих курсантами смислових конструктів, що віддзеркалюють цілі і мотиви особистості, міститься встановлення зв'язку вже існуючих сенсів з тим, як курсант організовує свій вільний час і дозвіллеву діяльність.

При сприянні організації вільного часу важливою стає методика, яка дозволяє курсантові

виявити особливості власного образу Я. Тест Д. Келлі дозволяє усвідомити власну орієнтацію на розвиток в собі певних особистісних якостей за рахунок вільного часу; психологічний тренінг, що актуалізує для курсанта можливості часу «тут і тепер», візуалізує вільний час та його розподіл на різні види діяльності. Виявлення необхідних особистісних якостей, суб'єктивно значущих і таких, що відповідають моделі організації вільного часу майбутніх офіцерів, актуалізація їх в спеціальному тренінгу сприяє засвоєнню офіцерами навичок стійкої самоорганізації власної поведінки.

Висновки. Вільний час є індикатором і засобом розвитку особистісних якостей, що опосередковано проявляються при виконанні майбутніми офіцерами навчальних завдань, і свідчить про рівень саморегуляції курсанта. Встановлено позитивний статистично значущий зв'язок ($r=0,720$ при $p\leq 0,01$) між рівнем розвитку самоорганізації вільного часу курсантами та самореалізації курсанта взагалі.

Констатовано, що ступінь самоорганізації вільного часу на високому рівні містить служіння. Суть такого зв'язку полягає в тому, що високий здобуток самоорганізації вільного часу у курсантів містить мотиви допомоги іншим і турботи про них. Показано, що існує негативний статистично значущий зв'язок між низьким рівнем організації вільного часу і прагненням до діяльності з мотивами служіння. Суть такого зв'язку полягає в тому, що зі зменшенням рівня організації вільного часу показники турботливого ставлення до інших людей зменшуються. Це можна пояснити тим, що збільшення альтруїстичної мотивації при високому рівні організації вільного часу дає можливість для створення достатніх умов для розвитку суб'єктності майбутнього офіцера.

Мотивацію служіння виявлено у 38% досліджуваних. Вільний час саме на високому рівні його самореалізації найбільше свідчить як про особистість взагалі, так і про неї як професіонала – військового офіцера. Курсанти цього рівня організації дозвіллевої діяльності визначають вільний час, здебільшого, як такий, що розвиває особистість.

Таким чином, аналіз наукової літератури показав важливість вільного часу у процесі підготовки майбутнього офіцера. Виявлено статистично значущий зв'язок між рівнем розвитку самоорганізації вільного часу і рівнем самореалізації курсантів. Встановлено залежність між самореалізацією курсантів, організацією їх вільного часу та служінням як допомогою іншим. Цю залежність доцільно враховувати в практиці діяльності вищих військових навчальних закладів з метою підвищення суб'єктності майбутніх офіцерів.

Окреслено потребу процесу підготовки майбутніх офіцерів у формуванні в них особистісного світосприйняття на основі зміни підходу до свого

вільного часу. За таких умов суб'єктність виявлятиметься в побудові власних смислів, світоглядних позицій та мотиваційно-ціннісних настанов, орієнтованих на інших членів суспільства, що надає можливість бути суб'єктом дозвіллевої діяльності в гармонії відпочинку та відновлення, волевиявлення та бажання, служіння та покликання.

Перспективи подальших досліджень полягають в удосконаленні існуючої програми підготовки майбутнього офіцера, що містить ознайомлення з практиками ефективної самоорганізації вільного часу та з психологічними особливостями цього процесу.

Література:

1. Благополуччя молоді в містах : практичний посібник / О.П. Макарова, В.Г. Саріогло, Г.В. Герасименко, О.Ю. Вороненко, А.Д. Поштарук. Київ : Фонд ООН в галузі народонаселення (UNFPA), 2018. 107 с.
2. Ярошенко Н.Н. Цінності досуга в контексті цивілізаційного розвитку. *Вестник МГУ*. 2011. № 6. С. 66–75.
3. Голик М.М. Кодекс честі офіцера Збройних сил України як чинник формування корпоративної культури. *Науковий вісник Гілея*. 2016. Вип. 108. С. 91–94.
4. Кодекс честі офіцера, введений у дію Наказом Міністра оборони України № 412 від 31 грудня 1999 р.
5. Kelly, J. *Leisure Identities and Interactions. Routledge library editions. Leisure studies*. 2019. 214 p.
6. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В. Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО на етапі відновлення: методичний посібник. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2017. 282 с.
7. Маслоу А. Самоактуалізація. *Психологія личности. Тексты* / под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузырея. Москва : МГУ, 1982. С. 108–167.
8. Європейський словник філософій / наукові керівники проекту Барбара Кассен і Констянтин Сігов / пер. з франц. Київ : Дух і літера, 2009. Том перший. 576 с.

Tsymbal M. R. Self-realization and ministry in the space of free time

The problem of quality leisure reveals the level of civilization of society. The problem of leisure reveals the concept of man in society.

The purpose of the study: to establish a connection between the self-realization of the personality of the future officer and the level of development of the subjectivity of his personality in the self-organization of his free time.

The analysis of the scientific literature of the significance of free time in the general living space of the future officer is carried out.

The object of the study was the personal formation of the future officer during his training at a higher military institution.

The subject of the research are the psychological features of the organization of the cadet of his free time.

Empirical research methods: indirect observation, Kelly test, questionnaires. We examined the importance of social ministry in the structure of free time.

We have identified criteria and indicators of the psychological characteristics of self-organization of free time. The first criterion is the nature of the leisure initiative. The second criterion is the nature of volitional actions in the preparatory period. The third criterion is the nature of actions for the availability of creative activity. The fourth criterion is the nature of actions in relation to the orientation towards other members in the situation of joint leisure activities. The fifth criterion is the subject's satisfaction with the leisure in the selected activities.

At the highest level of self-realization, officers provide social assistance to civilians in their free time at the call of the soul. We investigated the relationship between self-realization and the level of organization of free time.

The relationship between self-realization and the implementation of free time is of great importance. There was a positive statistically significant relationship between the level of development of self-organization of free time by cadets and self-realization of cadets. With a decrease in the level of organization of free time, the indicators of caring for other people are reduced.

Key words: training for future officers, youth age, self–development, cadets, extracurricular time.